

ZINĀTNES DZĪVE

<https://doi.org/10.22364/lviz.112.07>

NĀVES STUDIJU KONFERENCES 2020. GADĀ

Nāves un pēcnāves tematika ir gadsimtiem ilgi saistījusi un turpina saistīt domātājus, kas nodarbojas ar eksistenciāliem jautājumiem (piemēram, filozofus, teologus, reliģiju pētniekus un arī vēsturniekus). Mūsdienu tanatoloģija tomēr ir salīdzinoši nesena akadēmisko pētījumu joma, kas sāka attīstīties 20. gadsimta 60. gadu otrajā pusē, straujāk – 70. un 80. gados, par ko liecina tādu tematisku zinātnisku žurnālu kā *Death Studies* un *Omega* un vairāku nozīmīgu monogrāfiju iznākšana, kurās nāve tikusi skatīta sociālās un kultūras dinamikas kontekstā. Nāves studijas šodien ir metodoloģiski un tematiski daudzveidīga joma, aptverot gan nāves medicīniskos aspektus, paliatīvās aprūpes problemātiku, bioētiku, gan nāves tematiku mākslās, sērošanu un mirušo pieminēšanu, kā arī sabiedrības priekšstatus par nāvi visdažādākajās nozīmēs un izpausmēs. Nāves tematika aizvien biežāk parādās sociālo un humanitāro zinātņu konferenču programmās, un katru gadu notiek arī vairākas starptautiskas konferences, kas specifiski veltītas tanatoloģijai. Tā vajadzēja būt arī 2020. gadā, bet, līdzīgi kā citās jomās, lielākā daļa no tām tika atcelta vai pārcelta uz vēlāku laiku Covid-19 pandēmijas dēļ. Divas tieši nāves tematikai veltītas nozīmīgas konferences tomēr notika, un tajās piedalījās arī pētnieces no Latvijas Rīgas Stradiņa universitātē īstenotā un LZP atbalstītā Fundamentālo un lietišķo pētījumu projekta “Memento mori: Dzīves noslēgums, nāve un iztēlotā pēcnāve mūsdienu Latvijas iedzīvotāju dzīvespasaulē” ietvaros.

19.–21. februārī klātienē Turku Universitātē notika konference “**Nāves vēstures**” (*Histories of Death*), ko organizēja universitātes Džona Mortona Ziemeļamerikas studiju centrs. Organizatoru akadēmiskās specializācijas un norises vietas dēļ programmā lielākā daļa referātu tā vai citādi attiecās uz Ziemeļamerikas vai Skandināvijas reģioniem, taču atsevišķi referenti pievērsās arī Lielbritānijai un Īrijai, Lietuvai, Latvijai, Krievijai un Āzijas valstīm.

Referātos iezīmējās vairākas caurviju tēmas, kā arī tas, ka nāves studijas pēdējos gados atspoguļo to pašu tematisko spektru, kas izceļas sociālajās zinātnēs kopumā. Piemēram, sociālā nevienlīdzība – ne vien dzīvē, bet arī nāvē, postkoloniālisma perspektīva, rasu un etnis-

kās attiecības, popkultūra, migrācija. Tāpat arī nāves ekonomiskie aspekti. Mirušo apbedīšana ir ļoti dārga visur, un dažādās sabiedrībās ir dažādas stratēģijas, kā šo problēmu risināt. Somijas Nāves studiju asociāciju pārstāvošās pētnieces Ilona Pajari (*Ilona Pajari*) un Kārina Koski (*Kaarina Koski*) plenārsēdes referātā “Nāves vēsture Somijā” atzīmēja “izzūdošo bērū” fenomenu Somijā – bēres nav plašs, bet ļoti privāts notikums. Tas skaidrojams gan ar dārdzību – pieticīgas bēres Somijā izmaksā ap 3000 eiro, gan arī vēsturiskām tradīcijām un salīdzinoši šauru piedāvājumu apbedīšanas industrijā ar nelielu konkurenci apbedīšanas pakalpojumu tirgū. Ziemeļvalstīm raksturīgi, ka starp nāvi un apbedīšanu pāiet līdz pat mēnesim. Senāk sapulcēšanos uz bērēm traucēja laika trūkums lauku darbu dēļ un salīdzinoši lielie attālumi līdz kapiem un baznīcai, savukārt tagad to vairāk iespaido attālums, kādā dzīvo radnieki, un bērū izmaksas. Cits jautājums, ko izgaismoja referāts, saistījās ar nāves pētniecības perspektīvām. Nāves studiju asociācija Somijā dibināta 2011. gadā un patlaban pārstāv visus jomā iesaistītos pētniekus, kas strādā dažādās augstskolās. Apstākļos, kad valstī nav viena nāves studiju centra vai studiju programmas universitāšu līmenī, tieši nevalstiskās profesionālās organizācijas uzņemas rūpes par pētniecības jomas attīstību un pētījumu publikācijām (Somijas Nāves studiju asociācija izdod žurnālu *Thanatos*). Tā ir Somijā, tā ir arī citur, taču saprotams, ka nāves studiju centru un universitāšu kursu izveide sniedz nopietnu stimulu ne vien šai jomai, bet sociālajām zinātnēm vispār, jo ļauj raksturot visu sabiedrību – tiesības, politiku un kultūras dinamiku. Zviedrijā Stokholmas Universitātē piedāvātais “Nāves intelektuālās vēstures” maģistra līmeņa kurss ir ļoti populārs studentu vidū – par tajā gūto pieredzi stāstīja zviedru pētnieki Kārina Dirke (*Karin Dirke*), Annika Berga (*Annika Berg*) un Andreass Hellerštets (*Andreas Hellerstedt*).

Otru plenārsēdes referātu lasīja britu vēsturniece, Daremas Universitātes profesore Džūlija Marija Streindža (*Julie-Marie Strange*), un tas bija veltīts dzīvnieku kapsētām un mirušo mīļdzīvnieku pieminēšanai laika posmā starp 1880. un 1970. gadu. Ja daudzi cilvēki tagad apgalvo, ka viņu mīļdzīvnieks ir ģimenes loceklis, viņi to domā nopietni. Dž. M. Streindžas referāts parādīja, ka tā patiešām arī ir un dzīvnieku piemiņas vietu un kapsētu uzplaukums ir viena no skaidrākajām liecībām par to. Arī sēru prakses mūsdienu daudzveidīgajos ģimenes modeļos aptver ne vien cilvēkus, bet aizvien vairāk arī

dzīvniekus. Cits referāts demonstrēja, ka sēru prakse aptver arī materiālus objektus – Arnars Arnasons (*Arnar Arnason*) no Aberdīnas Universitātes un Sigurds Hafsteinsons (*Sigurjón Baldur Hafsteinnsson*) no Islandes Universitātes pievērsās tam, kā Islandes iedzīvotāji sēro un piemin izzūdošus dabas objektus klimata pārmaiņu kontekstā. Abi ir arī autori 2018. gadā iznākušajai monogrāfijai *Death and Governmentality in Iceland: Neo-liberalism, Grief and the Nation-form*, kura papildina augošo nāves studiju grāmatu klāstu.

Konferences referātu zinātniskais līmenis bija ļoti augsts, kas izskaidrojams ar to, ka organizatori bija dalībai pieņēmuši tikai aptuveni katru trešo no pieteiktajiem referātiem un atvēlējuši vairāk laika diskusijām, tiecoties pēc kvalitātes, nevis kvantitātes, – un šāda stratēģija attaisnojās. Konferences programma un citi materiāli aplūkojami konferences mājaslapā (<https://sites.utu.fi/jmc/histories-of-death>).

2020. gada 3.–4. septembrī norisinājās Nāves un kultūras izpētes tīkla (*The Death and Culture Network - DaCNet*) biennāles III Starptautiskā konference “**Nāve un kultūra**”, kuru organizēja Jorkas Universitāte Lielbritānijā. Pandēmijas dēļ konference notika tiešsaistē, un dalībnieki varēja pieslēgties no mājas sniegtajām ērtībām. Šī konference tiek organizēta katru otro gadu un galvenokārt fokusējas uz miršanas izpēti un to, kā nāve ir ietekmējusi cilvēku uzvedību, izteiksmes veidus, radošumu un dažādas izpausmes, pētījumu tēmas ietver ar nāvi saistītas profesijas, nāves pārvaldību, nāvi digitālajā laikmetā, masu nāvi individuālisma laikmetā, māksliniecišķās pieejas nāves interpretācijā u.c. Konferencē uzstājās referenti no ASV, Austrālijas, Itālijas, Jaunzēlandes, Krievijas, Norvēģijas, Zviedrijas u.c. pasaules vietām. No Latvijas tajā piedalījās Agita Misāne ar referātu “Kurp dodas veļi? Pēcnāves iztēlošanās latviešu tradicionālajā kultūrā” un Edīte Pauna ar referātu “Pašnāvību naratīvs medijos 1918–1991”.

Konferenci iesāka “Nāves un kultūras” projekta dibinātāja un vadītāja Dr. Ruta Penfolda-Mounsa (*Ruth Penfold-Mounce*), sniedzot ieskatu par *DaCNet* darbību un šīs konferences programmu un mērķiem. Savas uzrunas beigās viņa iepazīstināja ar pirmās dienas galveno referentu – Centrālās Lankašīras Universitātes Tumsā tūrisma pētniecības institūta (*University of Central Lancashire, Institute for Dark Tourism Research*) vadītāju Dr. Filipu Stounu (*Philip R. Stone*).

Savu referātu “Tumšais tūrisms un *iespaidīgā (spectacular) nāve*” F. Stouns iesāka ar īsu ieskatu nāves uztveres vēsturē, iezīmējot, kādā veidā nāve no personīgas ir kļuvusi par *citu* nāvi. Mūsdienās Rietumu sekulārajā sabiedrībā tūrisma objektiem, kas saistīti ar nāvi, tiek pievērsta īpaša uzmanība, jo sevišķi tādēļ, ka tie tiek uztverti kā īpaši *tumšas (dark)* vietas, kurās nāvei ir galvenā loma savdabīgā uzvedumā vai izrādē. Viņš skaidroja, ka tumšais tūrisms zināmā mērā definē to, ko mēs uzskatām par iespaidīgu nāvi, balstoties uz trīs faktoriem – nāves redzamību ar starpnieku iesaisti, nāves komercializāciju un nāves ritualizāciju. Izrietoši – *iespaidīga* nāve tumšā tūrisma kontekstā izrāda miršanu veidos, kā to ietekmē kultūras mantojums, un vienlaikus tā tiek pasniegta kā produkts ienākumu gūšanai. F. Stouns piedāvāja dažas pazīmes, pēc kurām mūsdienās var noteikt tumšo tūrisma, lai gan ir grūti novilkt robežas, kur beidzas pieminēšana un sākas komercializācija ar mērķi nopelnīt. Noslēgumā viņš izklāstīja nākotnes prognozes tumšā tūrisma jomā, uzsverot, ka mūsdienu digitālajā laikmetā tumšajā tūrismā tiks izmantotas dažādas metodes klientu piesaistei, ieskaitot hologrammas vēsturisku notikumu izspēlēm. Pēc F. Stouna runas konferences apmeklētāji varēja pievienoties pirmajai konferences sesijai, kas bija sadalīta četrās apakšsekcijās: 1) Kultūras identitāte un mirušo apglabāšana; 2) Profesionāla saskarsme ar nāvi; 3) Pašnāvības koncepcijas; 4) Nāves reprezentācija. Sekcijā par pašnāvības koncepcijām Edite Pauna referēja par pašnāvības naratīvu Latvijas medijos starpkaru posmā un Padomju Savienības laikā.

Sekcijā par *kultūras identitāti un mirušo apglabāšanu* Kenterberijas Universitātes (*University of Canterbury*, Jaunzēlande) doktorantūras studente Helēna Legata (*Helen V. Leggatt*) dalījās ar sava pētījuma rezultātiem par mūsdienu migrācijas un repatriācijas aspektiem un to, kā kremācija padara mirušā cilvēka atlieku pārvadāšanu vienkāršāku, tādā veidā atvieglojot ģimenes saišu atjaunošanu arī pēc nāves, piemēram, lai varētu tos apbedīt dzimtenē, tādējādi piepildot mirušā vēlmi pēc atgriešanās mājās.

Sekcijā par *kapsētām un identitāti* Maskavas Sociālo un ekonomikas zinātņu augstskolas studente Marija Kučeravaja (*Maria Kucheria-vaia*) sniedza ieskatu par divās Maskavas kapsētās – Novodevičje un Trojekurova – apbedīto personu sociālās hierarhijas apliecinājumiem pat pēc nāves, jo abās kapsētās tiek apglabāti augstāko aprindu

politiķi, ārsti un citas sabiedrībā populāras personības. Viņa mēģināja atbildēt uz jautājumu, kādā veidā kapsētas iemieso mūsdienu Krievijas piemiņas kultūru, un secināja, ka apbedījuma vietai vēl joprojām ir liela nozīme mūsdienu Krievijas sabiedrībā un kapsētas izvēle ir gan valsts labvēlības, gan cilvēka sociālo sasniegumu apliecinājums.

Sekcijā par *sociāli izolētu cilvēku nāvi* jāizceļ Notingemas Universitātes pētnieču Nikolas Tērneres (*Nicole Turner*) un Glenisas Kasvelas (*Glenys Caswell*) referāts par cilvēkiem, kuri ir miruši vientulībā. Pētnieces bija identificējušas kultūras naratīvus, kuri ietekmē un dominē vientuļo aizgājēju stāstos, un mēģināja atbildēt uz jautājumu, kurš izstāstis viņu dzīves stāstus un kādā veidā. N. Tērnerē norādīja, ka vientuļo cilvēku sociālā dzīve dažkārt ir beigusies jau pirms bioloģiskās nāves un šāda veida nāve ne vienmēr ir saistīta ar deviantu dzīvesveidu, proti, vientuļas nāves vienkārši notiek. Ar vientuļo cilvēku nāvi saistītais tabu norāda uz cilvēku vajadzību pēc sociālās piederības, secināja referentes, tomēr jautājums par to, kurš izstāstīs viņu stāstus, kā tie ietekmē sabiedrību kopumā, paliek neatbildēts.

Pirmās dienas noslēgumā ar referātu “Nāve izaicināta: Garu starpnieki, ķermenis un ekto plazmas spirituālisma ikonogrāfija” uzstājās Šenona Tagarta (*Shannon Taggart*), Ņujorkā dzīvojoša foto māksliniece. Viņa stāstīja par spirituālisma kustības aizsākumiem 1848. gadā ASV un vēsturiskiem datiem par mēģinājumiem notvert garu iemiesošanos fotogrāfijās vai videofilmās. Šajā prezentācijā tika parādītas pašas referentes oriģinālās fotogrāfijas, kuras uzņemtas no 2001. līdz 2018. gadam spirituālistu baznīcās, centros un seansos Ņujorkā, Lielbritānijā, Vācijā un citās Eiropas valstīs. Šie fotoattēli ir daļa no longitudināla projekta, kas pēta, kādā veidā garu starpnieki rada un parāda ekto plazmu – substanci, kura, kā uzskata spirituālisti, ir gan garīga, gan materiāla. Š. Tagarta pieskārās spirituālisma vizuālo ierakstu problemātikai, spirituālisma ideju pretrunām, slave nību garu izsaukšanai, to saplūšanai ar garu starpnieku ķermeni, elektronisko ierīču izmantošanai spirituālisma seansiem un automātiskiem mākslas radīšanas procesiem, t.i., darbībām, kuru mērķis ir pierādīt pēcnāves eksistenci. Autore ar fotoattēlu palīdzību sniedza ieskatu, kā spirituālisma praktizēšana sapludina robežas starp nāvi, garu starpnieku un ķermeni. Šo saistību vislabāk var saskatīt ekto plazmas manifestācijā, kas ir spirituālisma un tehnoloģiju galīgā pie-

rādījuma forma. Noslēgumā Š. Tagarta uzsvēra, ka viņas nolūks nav pierādīt, vai spirituālisms ir īsts, bet gan notvert cilvēka mēģinājumus apliecināt pēcnāves dzīves eksistenci.

Biennāles otrajā dienā bija trīs sesijas, kuras atkal bija sadalītas četrās paralēlās sekcijās, kas aptvēra plašu tematiku: apbedīšana un vide, seksualitātes izmantošana mirstīgo atlieku izrādīšanā, nāves performances; ar dzīves noslēgumu saistītie lēmumi; liķu attēlojums literatūrā; piemiņas vietas un pēcnāves dzīve. *Piemiņas vietu un pēcnāves dzīves* sekcijā Agita Misāne referēja par latviešu apbedīšanas tradīcijām un veļu pēcnāves dzīvi. Šīs pašas sekcijas ietvaros Lisabonas Universitātes pētnieks Džordžo Skaliči (*Giorgio Scalici*) sniedza ieskatu savā pētījumā par vardarbības glorificēšanu itāļu mafijas kontekstā un veidā, kā mafija tiek attaisnota medijos. Dž. Skaliči skaidroja nāves lomu mafijas fenomenā un aplūkoja, kā Palermo pilsētas iedzīvotāji sadzīvo ar atmiņām par mafijas laiku, kas ir veidojušas pilsētas identitāti, kā arī sicīliešu mēģinājumus slēpt nāvi un sēras. Dž. Skaliči ar vizuālu materiālu starpniecību norādīja uz cilvēku duālo attieksmi pret vardarbības un nāves atainojumu kultūras kontekstā, velkot paralēles starp noziedzību, naudu un nāvi, un cilvēku toleranci noziedzības atainošanā, ja tas atbilst noteiktām subkultūras estētiskajām prasībām. Neatkarīgā pētniece, Kopenhāģenas Universitātes absolvente Freja Gildenstrema (*Freja Gyldenstrøm*) sekcijā par *dzīves beigu sarunām* pievērsās lomu izspēlēm interaktīvos daiļdarbu uzvedumos, kuros piedalās pasākuma dalībnieki. Viņa stāstīja par transformatīvām iztēlotās nāves pieredzēm V. Šekspīra lugas "Hamlets" tiešās iesaistes lomu izrādes laikā vai Norvēģijā radītās tiešās iesaistes lomu izrādes *Just a Little Lovin* laikā. Balstoties uz naratīvu analīzi un intervijām, F. Gildenstrema bija pētījusi uzveduma dalībnieku nāves momenta nozīmi un to, kādā veidā tas maina naratīvu, ja dalībnieks lugas sākumā vēl nezina, ka lugas laikā viņa izspēlētais tēls mirs. Viņa referēja par iesaistīto dalībnieku patiesajām ciešanām iztēlotās nāves laikā un to, ka šādas pieredzes ļauj iesaistītajiem dalībniekiem izdzīvot savu nāvi un, iespējams, izprast savas dzīvības vērtību.

Konferences noslēgumā Vils Pūlijs (*Will Pooley*) un Popija Korbeta (*Poppy Corbett*) no Bristoles Universitātes piedāvāja meistarklasi, mēģinot iesaistīt konferences dalībniekus interaktīvā nodarbībā, lai saprastu, kādā veidā mēs uzsākam sarunas, ja sarunu biedriem ir

atšķirīgi viedokļi, un vai mums ir tiesības runāt mirušo vārdā un iztēloties teiktā verbālās un neverbālās nozīmes.

Kopumā dalība biennāles konferencē ļauj apzināties piederību pētniecības tīklam, kam ir kopīga nāves un kultūras izpēte, un līdz ar to sekot līdzī aktūālajām tendencēm un pētniecības jautājumiem šajā jomā. Jārēķinās, ka tiešsaistes formāts būs aktuāls vēl kādu laiku un būs jāstāpjas arī ar tehniskajām problēmām, piemēram, tehnisku iemeslu dēļ daži no paredzētajiem referentiem konferencē nepiedalījās. Jāmin arī, ka trūka klātesamības faktora – jaunu zinātnisko kontaktu izveides, ideju apmaiņas un iespējamo zinātnisku sadarbības projektu pārrunāšanas. Biennāles galvenais ieguvums bija atšķirīgu pētniecības perspektīvu iepazīšana, kā arī iespēja iepazīties ar jomas kolēģu zinātnisko pētījumu aktualitātēm, ar nāvi saistīto jautājumu izpētes aspektiem, metodēm un iegūtajiem rezultātiem.

Edīte Pauna, Agita Misāne